

ФУНКЦІ І ПРАГМАТИКА КРАПОК У ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Розглянуто різновиди крапок, їх прагматику в пунктуаційній системі української мови, проаналізовано особливості їх уживання в збірках Лесі Українки „На крилах пісень”, „Думи і мрії”, з’ясовано функції та прагматику, зіставлено авторське використання крапок у рукописних і друкованих текстах.

Ключові слова: пунктуаційна система, крапка, три крапки, рукопис.

Українська пунктуація почала формуватися давно, з виникненням книгодрукування, однак досліджена лише принагідно у працях з історії української мови, історії української пунктуаційної термінології, з української граматики (Л. А. Булаховського [2], І. Р. Вихованця [3], А. П. Загнітка [3], І. Огієнка [9], Н. А. Москаленка [8], К. Ф. Шульжука [13]). Авторську пунктуацію вивчали Н. П. Плющ [10], В. А. Філінюк [12], Я. Ф. Андреева [1], Л. М. Кольцова [6]. Проблеми історії, семантичного навантаження пунктуаційних знаків у різних типах текстів залишалися поза увагою вьтчизняних мовознавців.

Пунктуаційна система сучасної української мови, як відомо, об’єднує такі знаки: крапка, двокрапка, трикрапка, кома, крапка з комою, тире, знак питання, знак оклику, дужки, лапки. Отже, пунктограма „крапка” представлена трьома основними різновидами. Крім того, можливі комбіновані варіанти, утворені поєднанням дві крапки зі знаком питання (?..), знаком оклику (!..). Традиційно крапка ставиться в кінці розповідного або спонукального речення, якщо воно вимовлене без окличної інтонації, а також використовується в кінці рубрик переліку, для виділення приєднувальних конструкцій і як знак незакінченості слова на письмі. Визначальна функція крапки – роздільна [4, 80].

Як свідчать спостереження над текстами сучасної української мови, крапки представлені такими різновидами: 1) звичайна крапка (кінець речення, парцельована структура); 2) двокрапка (після узагальнювального слова перед однорідними членами, у безсполучниковому складному реченні між його реченнями, коли друге речення розкриває зміст першого загалом або одного з його членів, а також указує на причину того, про що йдеться в першому реченні, після слів автора у конструкціях із прямою мовою); 3) три крапки (на позначення перерваності, незакінченості мови, уривчастості мови від хвилювання, зворушення, сильних переживань, на місці розмовних пауз, коли автор хоче імплікувати свою думку, не розкриваючи її повністю); 4) знак питання і дві крапки (у кінці питальних, риторичних речень); 5) знак оклику і дві крапки (вказують на сильні емоційні переживання).

У художніх текстах на місці трикрапки роблять зазвичай довшу паузу, ніж коли стоїть одинична крапка. С. В. Мелікян виділяє такі основні функції цих пауз: 1) *медитативна* (орієнтована на те, щоб автор міг зібратися з думками, зважити наступну репліку); 2) *риторична* (надає значення певним словам); 3) *термінаційна* (підкреслює закінченість розмови на певну тему); 4) *очікувальна* (автор замовкає, очікуючи реакції співрозмовника); 5) *емотивна* (пауза використовується для відтворення переживання емоцій); 6) *атрактивна* (привернення уваги співрозмовника чи аудиторії до своїх слів); 7) *функція емоційної заміни вербального спілкування* (коли слова сприймаються як надлишкова інформація) [7].

Розглянемо, як відображена ця система у поетичних текстах Лесі Українки. Матеріалом спостереження стали збірки „На крилах пісень” та „Думи і мрії”, які вміщують 117 поетичних текстів (69 і 48 відповідно), у яких зафіксовано 1006 уживань крапок.

Зупинимось детальніше на основних різновидах крапок, типологічних для поетичної мови Лесі Українки. В аналізованих текстах ужито такі різновиди: звичайна крапка (749), трикрапка

(119), двокрапка (94), знак оклику і дві крапки (29), знак питання і дві крапки (15).

Одинична крапка, як свідчить аналіз, найчастіше вживана в кінці розповідних речень, указуючи на завершення думки, наприклад: „Ще маревом легким над нами витає / Блакитна весняна мрія, / А в серці розкішно цвіте-процвітає / Злотистая квітка – надія” [11, 48]. Спостережено, що у збірці „На крилах пісень” на 69 текстів припадає 338 випадків використання крапки у розповідних реченнях. У збірці „Думи і мрії” в 48 поетичних текстах крапку вжито 411 разів для закінчення думки: „Всміхається мені страшний посланець, / Я бачу в усміху ненависть і любов, / На білих крилах червоніє кров, / Мов на снігу зорі вечірньої багрянець” [11, 140].

Три крапки використано також на позначення перерваності, незакінченості мови, її уривчастості від хвилювання, зворушення, в середині речення при великій паузі, якщо далі висловлюється щось несподіване, а також для приховання змісту висловлюваного. У збірці „На крилах пісень” зафіксовано 52 випадки вживання крапок, із них 6 разів трикрапку використано у середині речення: „Стороненько рідна! коханий мій краю! / Чого все замовкло в тобі, заніміло? / Де-не-де озветься пташина несміло, / Немов перед бурею в темному гаю, / І знову замовкне... як глухо, як тихо... / Ой лихо!” [11, 73].

Посередництвом трикрапки передано різну семантику: сумнів ліричного героя, прагнення зрозуміти передумови, чинники тиші, мовчання, які, за переконанням авторки, препозитивно передують чомусь невідомому.

У збірці „Думи і мрії” зафіксовано використання цього різновиду крапок 67 раз, із них 4 – у середині речення, що вказують на особливий емоційний стан схвильованості, наприклад: „Сонце палке сипле стріли на білу ю крейду, / Вітер здійма порохи, / Душно... води ні краплини... се наче дорога в Нірвану, / Країну всесильної смерті...” [11, 158]. Леся Українка трикрапкою в цьому контексті відтворює важкий психологічний і фізичний стан спраглої людини, актуалізований в асоціації *відсутність води* → *країна всесильної смерті*.

Двокрапка належить до менш уживаних знаків у поезії Лесі Українки. Її використано здебільшого у простих і складних реченнях. Усього в збірці „На крилах пісень” зафіксовано 35 випадків уживання двокрапки, у збірці „Думи і мрії” – 59. Після слів автора перед прямою мовою двокрапка у збірці „На крилах пісень” використана 14 разів, у збірці „Думи і мрії” – 32, наприклад, діалог ліричної героїні та зірок: „І шукаю вгорі / Я тієї зорі: / „Ох, зійди, моя зірко лагідна!” / Але зорі мені / Шлють проміння сумні: / „Не шукай її, дівчино бідна!” [11, 51].

Тричі двокрапку використано після узагальнювального слова перед однорідними членами речення у збірці „На крилах пісень”, чотири рази – у „Думах і мріях”: „Я все покидаю: садочки ясні, / І темні діброви, і ниви ясні, / З собою несучи лиш рідні пісні” [11, 89]; „Усе одбивається в пісні, як в морі: / Рожева зоря, й червона кров, / І темна ненависть, і ясна любов, / І пломінь пожеару, і місяць, і зорі” [11, 128].

У збірці „На крилах пісень” зафіксовано 18 випадків використання двокрапки між частинами безсполучникового складного речення, коли друга частина розкриває зміст першої загалом або одного з її членів, а також указує на причину того, про що йдеться у першій частині, тобто за умов причиново-наслідкових відношень, наприклад: „Горе тому, в чие серце ті сльози огнисті кануть: / Лихо та горе, всесвітню нікчемність побачить він разом, / В серці в його запалає той пломінь страшений, жерущий, / Що у тім погляді жевріє, – і безнадійність, / Тяжка, понура, обгорне його, наче хмара осіння” [11, 84].

У збірці „Думи і мрії” двокрапку в такій позиції використано 23 рази, наприклад: „Згадай, як ми співом стрівали світання: / Мінилася ясна зоря, мов рубін, / Шарілося море від сонця вітання, / По той бік затоки лунав тихий дзвін” [11, 164]. У цьому уривку перед нами постає картина ранкового сходу сонця, замилювання від споглядання природи.

У поетичних текстах Лесі Українки паузи на місці крапок виконують такі функції: 1) медитативну, завдяки якій авторка може зосередитися, зібратися з думками, обміркувати наступну репліку, наприклад: „В темний вечір сиджу я в хатині; / Бура грає

на Чорному морі... / Гомін, стогін, квиління пташині, / Б'ється хвиля, як в лютому горі” [11, 104]; 2) емотивну – для відтворення емоцій смутку, туги, обурення, розпачу, образи; у таких контекстах переважають негативні емоції, що свідчать про пригнічений, неспокійний душевний стан ліричної героїні, як-от у комунікативній ситуації розлуки з фортепіано: „Розстаємо надовго ми з тобою! / Зостанешся ти в самоті німій, / А я не матиму де дітися з журбою... / Прощай же, давній, любий друже мій!” [11, 68]; 3) термінаційну, що свідчить про завершення певного семантичного сегменту: „Тепер вона тут, в сій розкішній світлиці... / Ох, що се так серце стиска? / Як душно, як тісно, немов у темниці! / Сей птах, мов отрута яка!” [11, 70]; 4) риторичну, яку авторка використовує для актуалізації, вирізнення окремих слів, для акцентуації на них уваги читача: „Туди мої думки поплинуть швидко / І привітають ту ясну країну, / Де прожила я не одну днину, / А не була щаслива й на годину... / Та я за те докірливого слова / Тобі не кину, стороно прекрасна!” [11, 99].

Знак оклику і дві крапки вказують на експресивність висловлювання, передаючи найчастіше різні емоційні стани ліричної героїні, зокрема, *жаль* („Ох, милий був сон!..” („П. Далі, все далі! он латані ниви...”)), *обурення* („Замовкни ж ти, пісне моя лебедина, Бо хутко порветься остання струна!..” („V. Зимова ніч на чужині”)), *сум* („Ще за годину, і ще за хвилину Будуть далеко, далеко вони!” („П. Далі, все далі! он латані ниви...”)), *заклик* („Гей, пари, ставайте всі в ряд!..” („V. Зимова ніч на чужині”)), *замилування природою* („Рожевіє пінистий край; То іскра заблісне, то згасне... Ось промінь остатній!..” („VIII. Вже сонечко в море сіда...”)), *розпач* („І в'язень руки заломив з журбою: „Навіщо ми побралися з тобою!..” („В'язень”)), *ніжність, голубливість* („Ох, ти ж моє дитя кохане, рідне!..” („В'язень”)), *радість* („Та іскра тиха тліла, не вгасала, І розгорілася багаттям ясним, І освітила темную темноту, – На нашім світі влада світла стала!..” („Коли втомлюся я життям щоденним...”)). Емоційні стани ліричної героїні нерідко синтезовані в таких контекстах з етикетними ситуаціями, наприклад:

заперечення + прохання („*Ні, пролісків треба мені!..*” („В магазині квіток”)), гнів + прокляття („*Будь проклята кров ледача, Не за чесний стяг пролита!..*” („IV. Мрії”)), каяття + прохання („*Прости своїй рабині спогад сей!..*” („VI. Іфігенія в Тавриді”)). Леся Українка у збірці „На крилах пісень” цей знак використала 20 разів, а в збірці „Думи і мрії” – 9.

Авторка рідко використовувала у поетичних текстах знак питання і дві крапки, уживані здебільшого в реченнях, що містять у собі запитання або завершують риторичне запитання. Зокрема, у збірці „На крилах пісень” зафіксовано 8 випадків використання цього знака, у збірці „Думи і мрії” – 7: „Виросла там квітка у темниці, в ямі, / Ми її зірвали, – нехай буде з нами! / Квітка тая, може, виросла з якого / Козацького серця, щирого, палкого?..” [11, 97]. Здогад, сумнів, пропонуваній таким варіантом пунктуаційного малюнка – лише єдиний у ряді можливих.

Як свідчить порівняльний аналіз рукописного та друкованого варіантів однотипних поезій збірки „На крилах пісень” (34 твори), у ній було частково змінено авторську пунктуацію. Зокрема, у рукописному варіанті зафіксовано 314 уживань крапок, у друкованому – 279. Серед них: крапка 212 – 182 (рукопис – друкований варіант), двокрапка 24 – 22, три крапки 54 – 54, знак оклику і двокрапка 17 – 16, знак питання і двокрапка 7 – 5. Загалом у рукописі збірки знак оклику і двокрапки замінено знаком оклику в такому контексті („*Пора у путь, Хвилини йдуть!..*” [рукопис] – „*Пора у путь, Хвилини йдуть!*” („У путь”)), що суттєво змінює ритмомелодику вірша; на місці знака оклику стоїть знак оклику і двокрапка („*Холодний погляд!_Ох, як серце в’яне!*” [рукопис] – „*Холодний погляд!.. Ох, як серце в’яне!*” („В’язень”)): ствердження – розмірковування; крапку замінено крапкою з комою, комою („*Вічно красує там рожка чудесна, Там теплий вітрець_*” [рукопис] – „*Вічно красує там рожка чудесна, Там теплий вітрець_*” („Співець”)): закінчення думки – продовження речення; двокрапку – крапкою („*Дівчина кругом погляда, уважає, І погляд її посмутнів: Всі квіти розкішні!..*” [рукопис] – „*Дівчина кругом погляда, уважає, І погляд її посмутнів. Всі квіти розкішні!..*” („В магазині квіток”)): складне

безсполучникове речення – окремі розповідні речення. Як бачимо, зміна авторської пунктуації небажана, оскільки це призводить до іншої семантичної структури авторського тексту.

Отже, крапки в поетичних текстах Лесі Українки утворюють цілісну систему, що об'єднує узуальні та індивідуально увиразнені різновиди з чітко окресленими функціональними й прагматичними ознаками. Найбільш семантично диференційованими є трикрапка, що відтворює найчастіше семантику мовчання, декодує особливості внутрішнього мовлення, емоційний стан ліричної героїні.

Література

1. Андреева Я. Ф. Про психологічний смисл авторської пунктуації в художньому творі / Я. Ф. Андреева // Ніжин. держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя. Наук. зап. – Ніжин, 1999. – Ч. 1 : Психолого-педагог. науки. – С. 145–149.
2. Булаховський Л. А. Українська пунктуація. Розділові знаки / Л. А. Булаховський. – К. : Львів : [б. в.], 1947.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
4. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
5. Загнітко А. П. Український синтаксис : у 2 ч. / А. П. Загнітко. – К. : [б. в.], 1996. – Ч. I. – 202 с. ; Ч. II. – 240 с.
6. Кольцова Л. М. Художественный текст через призму авторской пунктуации : автореф. дисс.... докт. филол. наук : 10.02.01 / Людмила Кольцова; Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж, 2007. – 48 с.
7. Молчание в русском общении [Электронный ресурс] / С. В. Меликян // Русское и финское коммуникативное поведение. – Воронеж : Изд-во ВГТУ, 2000. – С. 47–52. <http://commbehavior.narod.ru/RusFin/RusFin2000/Melikyan.htm>
8. Москаленко Н. А. Нарис історії української пунктуаційної термінології / Н. А. Москаленко. – О., 1959. – 32 с.
9. Огієнко І. Нариси з історії української мови : Система українського правопису : популярно-науковий курс з історичним освітленням. – Вид. 2-ге / І. Огієнко. – Вінніпег : Накладом т-ва „Волинь”. – 1990. – 216 с.

10. Плющ Н. П. "Авторська" пунктуація в системі графічних засобів відображення на письмі невербальних компонентів комунікації / Н. П. Плющ // Українське мовознавство. – 2004. – Вип. 29–30.

11. Українка Леся. Збір. творів: у 12 т. / Леся Українка. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 1975. – 448 с.

12. Філінюк В. А. Авторська пунктуація як стилістична ознака ідіостилю Емми Андієвської / В. А. Філінюк // Наук. праці. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Вип. 14. – Т. 2. – С. 248–254.

13. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Видав. центр „Академія”, 2004. – 408 с.

Андрощук Н. Функции и прагматика точек в поэтических текстах Леси Украинки.

Рассмотрены разновидности точек, их прагматика в пунктуационной системе украинского языка, проанализированы особенности их применения в сборниках Леси Украинки „На крыльях песен” и „Думы и мечты”, выяснены функции и прагматика, сопоставлены авторское использование точек в рукописных и печатных текстах.

Ключевые слова: пунктуационная система, точка, треточие, рукопись.

Androshchuk N. Function and Pragmatics of Points in Lesia Ukrainka's Poetic Texts.

The varieties of points are considered in the article, their pragmatics in the punctuation system of Ukrainian, the features of their application in collections of Lesia Ukrainka “On the Wings of Songs” and “Reviews” are analyzed, it is found out the functions and pragmatism, the author usage of points is confronted in the handwritten and printing texts.

Key words: punctuation system, point, three points, manuscript.